

AZ OBJECTIV LÉTBEN VALÓ HIT LÉLEKTANA.

(Befejező közlemény.)

IV. FEJEZET.

J. S. Mill lélektani elmélete a külvilág objectiv léteben való hitről.

Az objectiv létben való hit elemzéseit, melyek más írónál előfordulnak, bírálni kívül fekszik e dolgozat tervén. Ha az eddigiekben itt-ott egy bíráló megjegyzést ejtettem, ez csak ott történt, a hol saját elemzésem megvilágosítása megkívánta. A külvilág objectiv léteben való hit *egy* elemzésével, azonban valamivel hosszasan kell foglalkoznom. J. S. Mill ismert *Psychological Theory*-jával, mely *Examination of Sir. W. Hamilton's Philosophy* című munkájában foglaltatik. Ezen elemzés ugyanis annyira hasonlít ahhoz, melyet az előző szakaszban adtam, hogy nem lehetetlen, hogy némelyek által azonosíttatni fog velem. Pedig e hasonlóság mellett több oly lényeges különbség van a kettő között, hogy én a magamrészéről Mill *«theory»*-ját csupán az igazság zavaros megközelítésének tartom. E különbségek közül akarom a következőben a legjelentősebbet kitüntetni, nemcsak, hogy magamat azon vád alól tisztázzam, hogy fölösleges ismétlést követtem el, hanem mert épen e különbségben fekszik elemzésem lényege.

Mill elméletének lényege a következő: «Ezen elmélet először is fölteszi, hogy az emberi lélek valaminek elvárására képes. Más szóval, hogy miután tényleges érzeteink voltak, képesek vagyunk megalkotni a *lehető érzetek* fogalmát, érzeteket, melyeket nem érzünk a jelen pillanatban, de melyeket érezhetnénk és éreznénk, ha bizonyos föltételek jelen volnának, melyeket tapasztalatból ismerünk. Az elmélet másodszor fölteszi a képzettársulás törvényeinek igazságát. . . . E praemissumokon elindulva, az elmélet azt tartja, hogy érzeteink

rendje és emlékezete természetesen, sőt szükségképen oly képzettársulásokat kelt föl, melyek elkerülhetetlenül létrehozzák a külvilág létében való hitet, föltéve bár, hogy ilyen hitünk eredetileg nincs ...

A külvilágban való hit «csak forma, melyet a képzettársulás ismert törvényei a contingens érzetek azon fogalmára rányomnak, melyet a tapasztalat által nyerünk. Ily érzetek alatt ugyanis oly érzeteket értünk, melyek nincsenek jelen eszméletünkben, és talán sohasem voltak, de a melyekről tapasztalatnál fogva — t. i. azon tapasztalatnál fogva, hogy érzeteink bizonyos törvényeknek vannak alávetve — tudjuk, *hogy éreztük volna azokat bizonyos föltehető körülmények közt, és hogy ugyanezen körülmények közt még érezhetnék őket.*

«Egy darab fehér papírt látok az asztalon. Más szobába megyek s bár nem látom, megvagyok győződve, hogy a papír még ott van. Nincsenek többé azon érzeteim, melyeket nekem a papír adott, de hiszem, hogy ha megint ugyanazon körülmények közé helyezkedem, a melyek közt ama érzeteim voltak, azaz, ha megint a szobába megyek megint megjönnek azok; továbbá, hogy minden közbeeső pillanatban ugyanez lett volna az eset. Érzeteim törvényszerűségénél fogva a világról való fogalmam egy adott pillanatban csak csekély részben áll jelen való érzetekből. Lehet, hogy ez idő pontban egyetlen érzetem sincs, és azok, melyek jelen vannak, mindenesetre csak jelentéktelen részét képezik az egész világnak, melyet fölfogok. Fogalmam a világról bármely pillanatban, tényleges érzeteimmel mind együtt magában foglalja az érzetek lehetőségeinek megszámlálhatatlan különféleségeit; t. i. *mindazokat, melyekről elmúlt tapasztalat azt mondja, hogy érezhetném, őket bizonyos föltehető körülmények közt e pillanatban, továbbá más érzeteknek határozatlan sokaságát, melyről nem tudom, hogy érezhetem őket, de melyről mégis lehetséges, hogy érezhetném őket bizonyos előttem ismeretlen körülmények közt.* E különböző lehetőségek képezik rám nézve a fontos dolgot a világban. Jelenvaló érzeteim általában csekély fontosságúak, s mi több, futólagosak; a lehetőségek ellenben maradandók, s ez az a tulajdonság, a mi első sorban megkülönbözteti az állagról, vagy anyagról való fogalmunkat, az érzet fogalmától. E lehetőségek, melyek föltételes biztonságok, külön nevet szükségelnek, hogy megkülönböztessük őket a csupán határozatlan (vague) lehetőségektől, melyekre nézve a tapasztalat nem ad kezességet, hogy számíthatunk rájuk. Egy külön név azonban, mint lelki természetünknek nagyon gyakori példái bizonyítják, igen gyorsan egy különböző dolog nevének tekin-

tetik, bár ugyan azon dolgot jelenti, mint más név, csak hogy más szempontból.»¹

Ezen elemzés hibája az, hogy tulságosan tág értelemben határozza meg azon biztosított, állandó érzet-lehetőségeket, a melyekkel az anyagot azonosítja. Lehető érzések azon értelemben, a melyben a fenti dült betűs helyek beszélnek róluk, még nem jelentenek általában objectiv létet. Ez világos lesz előttünk, ha vizsgáljuk ama meghatározást, melyet Mill «a világról, a mint egy adott pillanatban létezik» a harmadik dült betűs helyen ad. E meghatározást *ad absurdum* vezeti a következő példa: Egy tó partján ülök szélesendes időben, és azt hiszem, hogy ha most szél dühöngene, az a tavon hullámokat csapna. Ezek oly jelenések, «melyekről elmúlt tapasztalat azt mondja, hogy érezhetném őket bizonyos feltehető körülmények közt e pillanatban;» de vajjon elemét képezik-e azok «fogalmamnak a világról e pillanatban?» Mill belátta ugyan, hogy mindazon érzet-lehetőségeknek, melyeket egy adott pillanatban felfogunk, csak egy része bír objectiv lét értelmével és helyesen jelölte meg ilyenekül azokat, melyek bizonyos módon biztosítva vannak és ezáltal különböznek határozatlan (*vague*) lehetőségektől. De nem jelölte meg helyesen, miben áll az a biztosítotttság, a mely egyedül tesz egy érzet-lehetőséget objectiv létévé. Az ő biztosított lehetőségei tényleg nagyon határozatlanok. Én semmikép sem tekinthetek egy érzet-lehetőséget, melyet tapasztalat szerint érezhetnék, ha bizonyos körülmények jelen volnának, biztosítottnak, olyannak, a melyre számíthatok, ha a feltétel megjelenését nem tekinthetem biztosítottnak. Igaz, a tapasztalat arra taníthatott, hogy e feltétel megjelenése egy másik feltétel jelenlététől függ és ez megint egy harmadikétől s így tovább, de ez semmikép sem teszi az előbbi biztosítotttá, ha az összes utóbbiak megjelenése nincs biztosítva.

Az érzet-lehetőségeknek sokkal szűkebb osztálya az, a melyet az emberek objectiv lét nevével illetnek, mint a milyent Mill meghatározott. Az nem áll érzet-lehetőségekből, a melyeknek megvalósulása bármilyen feltehető körülményekhez van kötve, hanem olyanokból, a melyeknek megvalósulása nem függ más körülményektől, mint akaratunktól. Bármennyire is tanítson bennünket a tapasztalat arra, hogy bizonyos körülmények között vagyis bizonyos jelenésekkel együtt más jelenések is megjelennek, és daczára a képzettársulás minden

¹ 2-nd ed. pp. 192. 193.

törvényének: a hit, hogy bármikor, mialatt a jelenések egy bizonyos sora számunkra tényleg alanyilag lefolyik, valami objective létezik és történik, sohasem keletkezett volna bennünk, ha nem hinnők, hogy ha úgy akarnók vagy akartuk volna, akkor más valami vagy más valami is lehetne jelen előttünk. Ez utóbbi hit képezi hitünket, úgy azon állandóan objective létezőkben, melyeket Térnek és a Térben levő Világnak nevezünk, valamint azon pillanatnyi létezőkben, melyeket fönnebb jelenéseink objectiv tulajdonságainak neveztem és a melyeknek kettejéből, a tartamból és egymásutánból, a folyton folyó objectiv Idő fogalma keletkezik és végre egyéb objective létezőkben, a melyekkel még foglalkozni fogunk.

A mi különösen a világról, a mint az valamely pillanatban létezik, való fogalmainkat illeti, ezen fogalom meghatározásában Millnek a fenn bírált helyen «feltehető körülmények közt» helyett azt kellett volna mondania: «egy másik helyen.» A fogalom, melyet én a külvilágról, a mint bizonyos pillanatban létezik, táplállok azon érzeteken kívül, a melyeket tényleg érzek, valóban az érzet-lehetőségeknek számtalan fajait foglalja magában, t. i. mindazon érzetek lehetőségeit, a melyekről azt hiszem, hogy azokat más helyeken érezhetném.

De ez csak azért áll, mert egy más helyen való létet, egy más hely megjelenése oly föltétel, melynek megvalósítása csakis akaratomtól függ. Ha e föltétel bekövetkezése ép oly független volna akaratomtól, mint a szél bekövetkezése a fönnebbi példánkban, ama presentatiók lehetősége, melyek ama föltételhez kötve vannak, ép oly kevésbé volna egy állandóan biztosított lehetőség reám nézve, mint a hullámok látásának lehetősége a fönnebbi példában, ép oly kevésbé jelentene valóságos létet, és nem volna hitünk egy külvilág objectiv létében. A helyváltoztatás jelenésének, a jelenlevőtől különböző helyek megjelenésének lehetősége ez az első, állandóan biztosított, mert akaratomon kívül minden más föltételtől független jelenés-lehetőség, a mely számomra minden pillanatban a jelenések számtalan faját másodsorban biztosítja; a hit ezen jelenéslehetőségben maga is egy része a hitnek a külvilág objectiv létében, t. i. a Tér objectiv létében való hitnek. Daczára, hogy az anyagot, a dolgokat a Térben hiszszük létezőknek, Mill a *Tér objectiv létében* való hitünk elemzését és keletkezésének előadását elmulasztotta.

Mill elméletének részletesebb bírálatába nem bocsátkozom; véleményem szerint az (és még inkább annak a lélekre való alkalmazása

az «Examination» következő fejezetében) a legkevésbé tiszta dolog, mely Mill oly világosan író tollából megjelent. Mindazonáltal, és habár fönebb óvást emeltem az ellen, hogy saját elméletem az övével azonosíttassék, elfogadom, hogy az előbbi úgy irható le mint kísérlet az utóbbinak tökélesbitésére, hiszen mind a kettő ép úgy, mint Hume-nak ugyane tárgyra vonatkozó elmélete¹ csak kifejtése Berkeley philosophiája pszichológiai alapgondolatának.

Berkeley világossá tette, hogy az objectiv létnek meghatározhatónak kell lennie in subjectiv fogalmakkal. Hume adott egy ily meghatározást a külvilág objectiv léteire vonatkozólag, megjelölte némely jelenéseink azon tulajdonságát, a melynél fogva azokat objective létező dolgok érzékletének tekintjük, és pedig e körülményt jelenéseink bizonyos törvényszerű rendjében találta. Hume elméletét elfogadta és rendszeresítette Mill. Hogy hitünk objectiv létben csak más szóval való kifejezése hitünknek jelenéseink bizonyos törvényszerű rendjében, ezt állítom én is, de azt tartom, hogy sem Hume sem Mill nem jelölte meg egészen helvesen e törvényszerűséget. E törvényszerűség bizonyos jelenéseknek az akarat által megjelentethetősége, minden egyéb törvényszerűség nem egyéb mint épen hit jelenéseink subjectiv törvényszerűségében és nem hit objectiv létben. *Ha nem volna akaratunk, hiányoznék-e hitünk is.*

Erre rájöttek volna Hume és Mill, ha nem kerülte volna ki figyelmüket, amit mi az I. fejezetben láttunk, hogy a külvilág objectiv létét egészen tekinteten kívül hagyva, mindegyikünk objectiv tényeket ismer már saját jelenésvilágán belül is; rájöttek volna azért, mert ez az objectiv létben való hit egy egyszerűbb és azért könnyebben elemezhető neme, mint a külvilág objectiv létében való hit. De e nem azért is megérdemelte volna figyelmüket és különösen Mill-ét, mert annak megléte a leghatalmasabb érv azok ellen, a kik azt tartják, hogy az objectiv lét nem elemezhető subjectiv fogalmakra. Mert ha a dolgok léte az egyedüli objectiv lét, akkor még tetszhetik e nézet elfogadhatónak a kevésbé gondolkodó ember előtt. De ha meggondoljuk, hogy az emberek hisznek a különbség objectiv, meg nem jelent meglétében két fájdalom közt, melyek maguk nem létezhetnek a nélkül, hogy meg nem jelennének, objective, hanem tisztán subjectiv jelenések, és midőn egy ily különbség nekik megjelent, azt mondják, hogy észrevették a különbséget, mely e két fájdalom közt *létezett*, akkor igazán

¹ Treatise Part IV. Sect II.

nehéz azt hinni, hogy e különbség mögött valami elemezhetetlen real-étnélnek rejleni, a milyen a két fájdalom alatt nem rejlik.¹ Hasonló érv folyik e nézet ellen az objectiv létben való hit azon egyéb nemeiből is, melyekkel a következő két szakaszban foglalkozni fogunk.

Az objectiv létben való hit kevésbé kifejezett, mintegy durványos nemeinek lélektana, mely eddig kellő figyelemben nem részesült, alkalmas arra, hogy véget vessen a külvilág objectiv létében való hit azon kivételes és lélektanellenes felfogásának, a melyet még némelyek táplálnak; épen úgy, a mint az élet alsóbb formáinak vizsgálata azt eredményezte, hogy az ember élettana kellő helyéhez jutott el az élet tudományában.

V. FEJEZET.

Ismeretek (emlékezetek, képzetek) objectiv léte.

A III. fejezetben iparkodtam megállapítani azon különböztetés értelmét, melyet az emberek minőség-jelenéseiknek egyik része, a szín-, hang-, stb. jelenések közt egyfelől, s azok másik része, a testi érzések emlékezetek, képzetek, indulatok, érzelmek, vágyak és akarások közt másfelől tesznek, midőn azt mondják, hogy az előbbieket objective létezők megjelenései, míg az utóbbiak merőben stb. csak subjectiv jelenések. Láttuk, hogy e megkülönböztetés azon alapul, hogy különböző szín-jelenések, hangjelenések stb. megjelentethetők akaratumk által, míg testi érzések, emlékezések, képzetek, stb. függetlenek akaratumktól, annak befolyása nélkül jönnek, mennek.

Azonban ez nem egész pontosan igaz az emlékezések és képzetekre nézve. Maradjunk először az emlékezéseknél. Határozottan megjelenik bennünk az akarat egy emlékezés megjelentetésére, s akaratumk itt is teljesíti, a mit tőle várunk, megjelenteti az emlékezést. Ez az akarat akkor lép fel, ha egy elmúlt jelenésünk emléke megjelenik együtt annak emlékével, hogy e jelenéssel bizonyos fajú jelenés együttjárt, a nélkül, hogy egyszersmind eszünkbe jutna, milyen különös, e fajhoz tartozó jelenés volt az. Eszünkbe jut egy ember, oly értelemben, hogy eszünkbe jut külseje, talán a szavak is, melyeket vele váltottunk, de a hely, hol vele találkoztunk, nem jut eszünkbe. De

¹ Hasonló okokból érv az objectiv létben való hit e neme az idealista számára a realista ellen.

íme erősen akarjuk, hogy eszünkbe jusson és akaratumk teljesül. Azon tényt, hogy akaratumk bizonyos jelenést megjelentetni képes, ebben az esetben is úgy fejezzük ki, hogy valami objective létezik. Az emlékezésnek két neme van, melyet a magyar az emlékezni ige használatában is megkülönböztet. Más valamiről megemlékezni és más valamire emlékezni. Valamiről megemlékszünk akkor, mikor az a valami eszünkbe jutott, vagyis mikor az emlékezés tényleg jelen van előttünk. A másik értelemben valaki akkor is emlékszik valamire, ha az nincs épen eszében. Így azt mondjuk, Pál most is emlékszik egy bizonyos ember nevére a nélkül, hogy ezen azt értenők, hogy Pál most is tényleg gondol e névre, sőt mondhatjuk azt, habár azt hiszszük, hogy annak hallása vagy olvasása óta sohasem jutott az még eszébe. Minden pillanatban számos dologra emlékszünk, a melyekről az illető pillanatban épen nem emlékszünk meg. Más szóval ugyan ezt úgy mondjuk, hogy *vannak* bizonyos emlékezéseink vagy emlékeink bizonyos elmúlt jelenésekről, vagyis megvannak nem mint tényleges emlékező-jelenések, hanem tényleges jelenéseinken kívül, objective. Mit jelent e mondás? E kérdést legjobban úgy oldhatjuk meg, ha negativumának értelmét vizsgáljuk. Az emlékezés második értelmében akkor mondjuk, hogy nem emlékszünk valamire, az illető dolog emlékezete *nincs* meg bennünk, kiveszett belőlünk, ha az emlékezet az első értelemben nem jelenik meg nekünk a mikor akarjuk. Ha például azzal szemben, a ki állítja, valaki tagadná azt, hogy Pál emlékszik arra a névre, megkérdezhetnék tőle: «Emlékszel-e annak az embernek nevére, kit itt és itt láttunk?» Pál akarja a név emlékezetét, de az nem jut eszébe. Ekkor a két fél megegyezik abban, hogy nem emlékszik reá, hogy a név emlékezete *nincs* meg benne, kiveszett belőle. Ebből *a contrario* következik, hogy emlékezni ezen értelemben annyit tesz, mint, hogy az emlékezés megjelenik az emlékező előtt, a mikor akarja.

Emlékezéseknek objective bennünk meglétéről való ezen fogalmunknál és abban való hitünknel fogva, az emlékezéseknek magunktól, akaratumk működése nélkül való megjelenését is úgy fogjuk fel, mint amaz objective bennünk meglevő emlékezések valamelyikének megjelenését hasonlóan, a mint azt a jelenések objective tulajdonságaira, a Tére, az Időre és a dolgokra nézve láttuk. Ez a tény könnyen arra a gondolatra juttathatná az olvasót, hogy fönnebbi értelmezésem helytelen, és hogy valaminek emlékezetével birni, arra (objective)

emlékezni csak annyit tesz, mint hogy annak emlékezete meg-meg szokott előttünk jelenni. Ámde evvel szemben utalok arra, a mit fönebb mondtam. Hogy magyarázza meg a bíráló olvasó azt, hogy bizonyos dolgokról azt mondjuk, hogy azokra nem emlékszünk?

Az emlékezésekről átmegyünk a képzetekre. Akaratunk képzeteket jelentet meg, ha gondolkodás utján akarunk valamit megtudni és akaratunk teljesül. Ha azt akarjuk megtudni, mennyi 45×3 , akaratunk teljesül. Épen azért azt mondjuk, hogy ezt tudjuk, ennek ismerete megvan bennünk akkor is, ha az egész kérdésre nem is gondolunk. Viszont azt mondjuk, hogy nem tudjuk, *nincs* tudomásunk, hitünk, képzetünk arról, vannak-e a holdon emberek, vagy nem, mert akárhogy akarjuk, e tekintetben nem jelenik meg bennünk meggyőződés.¹

Emlékezéseket és képzeteket az akarat nem más és más helyek megjelentetése utján jelentet meg, hanem azon emlékezésekről emlékezésre, képzetről képzetre haladás utján, melyet gondolkodásnak nevezünk. Ezért nem is hiszszük, hogy emlékezéseink és képzeteink valahogyan a külvilágban léteznek objective, mint a dolgok, hanem a gondolatok egy világában, melyet alkotnak. A gondolatok e világa nem közös világ, mint a külvilág; minden egyénnek megvan a maga saját emlékezet- és gondolatvilága.² De ezen egyéni objectiv világ több tekintetben hasonló természetű a közös objectiv külvilággal. Így egyes részei ép oly határozottak és tetszésünktől függetlenül léteznek, mint a külvilág egyes dolgai. Valamint ha egész testünket vagy érzéseinket egy bizonyos helyre mozgatjuk illetőleg irányozzuk, ott szükségszerűen egy bizonyos dolog jelenik meg nekünk és nem más, vagy egy «üres hely», úgy bizonyos irányokban haladva az emlé-

¹ Midőn e sorok írója lélektani tanulmányai kezdetén azon tételt olvasta hogy valamit egyszerre hinni és nem hinni nem lehet (mint lélektani vagy subjectiv correlativumát azon logikai vagy objectiv igazságnak, hogy valami nem lehet egyszerre *A* és nem *A*), azt a szörszálhasogató kérdést vetette fel maga előtt: Mi különös igazság van e mondatban? hiszen egyáltalában nem lehet két dolgot egyszerre hinni, mert két gondolatunk egyszerre nem lehet. E szörszálhasogató kérdésre az a felelet, hogy «hinni» ama tételben, a hit objective meglétét jelentette, míg én a szót subjectiv értelemben használtam.

² Legalább ez a közönséges hit; a külvilág közös létében való hit egy philosophiai bírálata talán megállapítaná, hogy az emlékezések és gondolatok objectiv belvilága ugyanoly értelemben közös mint az objectiv külvilág, de mint már megjegyeztünk, philosophiai bírálat e dolgozatnak nem tárgya.

kezet azon világában, melylyel birunk annak különböző pontjain (az időnek különböző pontjain, melynek emlékezete objective bennünk megvan) bizonyos emlékezetek jelennek meg nekünk és nem mások, és bizonyos irányban haladva a gondolat világában szükségszerűleg bizonyos meggyőződések jelennek meg nekünk és nem mások, avagy pedig megjelennek üres positiók. Egy valóságos objectiv belvilág ez; nem gondolatjáték volt, ha az objectiv lét egy nemének mondottam a tényt, melyről e szakasz szól. Sőt a hasonlóság még magasabb fokú. Ugy az objectiv külvilágban, mint objectiv belső emlékezet és gondolatvilágainkban, objective is, vagyis tudunkon kívül történnek változások, melyek csak később jutnak tudomásunkra (azt mondjuk, hogy meggyőződéseink észrevétlenül megváltoztak) és mindkét világban az egyes részek közt törvényszerű összefüggés van úgy, hogy egynek változása maga után vonja egy másnak változását is.

Azt is hisszük és szoktuk mondani, hogy emlékezéseink és meggyőződéseink *lelkünkben* vannak. Mit jelent e hit és kifejezés, azt csak ott tehetem világossá, a hol a lélek objectiv létében való hitet fogom elemezni. ¹

¹ Ezen egész fejezetre (sectio) nézve az olvasó kétségtelenül a következő megjegyzést fogja tenni: «Nemcsak emlékezéseknek és meggyőződéseknek, hanem indulatoknak és akarásoknak objective bennünk meglétében hiszünk. Így pl. azt hisszük, hogy (1) szeretünk vagy gyűlölünk egy bizonyos embert, akkor is mikor ezen érzelem tényleg nincs jelen, vagy hogy (2) általában derült vagy komor kedélylyel birunk, akkor is, a mikor ezen kedélyállapot tényleg nincs jelen. E tények pedig nem jelentik egy jelenés megjelentethetőségét az akarat által.» A mi az első példa által képviselt eseteket, t. i. a bizonyos dolog vagy képzetének megjelenéséhez kapcsolt indulatok objective bennünk meglétét illeti, e tekintetben feleletem, hogy e hit oka, hogy a dolgok, illetőleg képzetek objectiv meglétében hiszünk, azon értelemben, a melyet elemzésünk megállapított. Ama hit tehát ugyanoly értelemmel bír, mint hitünk a «dolgok tulajdonságai»-nak a dolgokkal együtt objectiv meglétében, vagyis nem képez kivételt elemzésem alól. Hogy amaz indulatokat és akarásokat miért nem tekintjük mégsem dolgok és képzetek objectiv tulajdonságai megjelenésének, annak oka, mint kifejtettem, az, hogy indulatok és akarások nincsenek általában azon szabályossággal dolgokhoz és képzetekhez kötve, mint a dolgok objectiv tulajdonságai a dolgokhoz, t. i. egymáshoz. — A másik példa által képviselt neveit illetőleg az indulatoknak, t. i. azokat illetőleg, melyek nincsenek dolgokhoz és képzetekhez kötve, e megjegyzésre csak a lélek objectiv létében való hit tárgyalásával kapcsolatban fogok válaszolhatni. Milyen lesz a felelet, azt az olvasó a következő megjegyzésből, melyet már itt teszek, előre sejtetheti. Ama hit fölteszi a hitet más eszmélő lények létében, melyet az emlékezések és meggyőződések objectiv létében való hit nem tesz föl.

VI. FEJEZET.

Az objectiv intensitás és az eszméletre nem jutó lelki állapotok.

I. Akaratunk által nemcsak új jelenéseket jelentethetünk meg, hanem a meglevők intensitását fokozhatjuk. Áll ez különösen igen csekély intensitású jelenéseinkre vonatkozólag. Ha egy igen csöndes hangot jobban hallani, egy homályos pontot jobban látni, egy gyöngeszagot, ízt, jobban érezni akarunk stb. (a mint a közönséges életben mondani szokás, ha jobban figyelünk rájuk) akaratunk teljesül. Ezen akarat is többnyire külső mozgásokban, a szem kitágulásában vagy összehúzódásában, az orr kitágulásában, az orron való erősebb lélegzetvételben, a nyelvnek a szájpadrólás felé való közelítésében stb. nyilvánul.

Viszont csökkenthetjük is meglevő jelenéseink erejét akaratunk által, t. i. az által, hogy emlékezéseket és gondolatokat igyekszünk megjelentetni, (a mint közönségesen mondani szokás, figyelmünk elvonása által).

Akaratunk ezen hatásait is egy objectiv létben való hit szavaival szoktuk kifejezni; azt tartjuk és mondjuk, hogy jelenéseinknek van egy, az épen megjelenőtől eltérő, objectiv intensitásuk. Néha azt szoktuk mondani, hogy a magasabb fok, melyre a jelenést emelni, vagy a kisebb fok, melyre a jelenést lenyomni képesek vagyunk, a jelenés *igazi* foka; máskor meg az eredetileg megjelent fok mondatik ilyennek. Így még oly subjectiv jelenésünkről, mint a milyen egy fájdalmunk, azt szoktuk mondani, hogy nem oly erős mint a milyennek érezzük, csak nem kell rá figyelniük, vagy erősebb mint a milyennek érezzük, csak hogy erőszakkal elvonjuk tőle figyelmünket. Ha a szóban forgó jelenések, színek, hangok stb., szóval dolgok tulajdonságainak megjelenései, akkor azt mondjuk, hogy a dolgok e tulajdonságai nem oly fokúak, a milyeneknek központosított vagy elvont figyelem esetén látszanak.

II. Ha oly jelenések közül, melyek rendszeren együtt szoktak megjelenni, valamelyik és pedig olyan, melynek rendszeren gyöngye az intensitása, hiányzik, vagy ha egy jelenésnek egy megszokott eleme marad ki, akkor néha azt szoktuk tartani, hogy ez azért van, mert figyelmünk más jelenés vagy más elem által van elfoglalva. Annál inkább tartjuk ezt, mert tapasztalhattuk, hogy figyelmünk akaratos

elvonása által nemcsak csökkenthetjük gyöngé jelenéseink intenzitását, hanem teljesen elnyomhatjuk azokat. Ime, ha akarjuk, (ha figyelmünket reá központosítjuk) a jelenés megjelenik. Ebben is az objectiv lét egy nemét találják az emberek. Azt mondják, hogy tényleges jelenéseiken kívül mindig vannak oly jelenéseik is, melyek nem jutnak eszméletükre, el vannak nyomva, az eszmélet középpontján kívül, külsőben alul vannak.

Az olvasó talán azt fogja mondani: «Hiszen jelenéseink tulajdonságainak objectiv, észrevétlenül való megléte, melylyel az első fejezet foglalkozott, épen egy esete annak, hogy oly jelenések közül, melyek rendesen együtt szoktak megjelenni, vagy pedig egy jelenésnek rendes elemei közül valamelyik hiányzik. Ezen esetben azonban az emberek még sem mondják azt, hogy bírnak e tulajdonságnak egy *jelenés*-vel, a mely azonban, habár létezik, nem foglalja el figyelmüket és eszméletök középpontján kívül marad, hanem azt mondják, hogy az illető jelenésnek *tulajdonsága* létezik vagy létezett (az illető jelenésnek ama viszonya fenforog vagy fenforgott) objective a nélkül, hogy nekik megjelent volna, vagy más szóval, a nélkül, hogy észre vették volna.» Ez igaz, és épen ez volt oka, hogy ezen esetet külön tárgyaltam. A nyelv e következetlenségének kitüntetése (a mi mellett azonban a nyelv mindkét esetben mégis objectiv létet fejez ki) alkalmas arra, hogy megkönnyítse megértetnem az olvasóval annak egy másik következetlenségét, melyről a következő fejezet fog szólni.

Mielőtt e fontos fejezetre áttérnék, még két megjegyzést kell tennem a jelen tárgyra vonatkozólag. Az egyik arra a kérdésre vonatkozik, vajjon objectiv intenzitás és eszméletre nem jutó lelki állapotok, az egyéni, vagy a közös objectivumokhoz tartoznak-e. Felelet: Ugyan az áll rájuk, ami a jelenések objectiv tulajdonságaira vonatkozólag, (Lásd fönnebb 284. lap szövegét és jegyzetét). A másik megjegyzés a következő. Ha figyelmünk fokozódása és esökkenése csak akaratlan (önkéntelen, impulsiv) volna, akkor nem bírnánk ama hittel, melyről a jelen fejezet szól. Ezen esetben jelenéseink intenzitásának fokozódását, vagy esökkenését, és új jelenéseknek, vagy jelenések új elemeinek eszméletünkbe jutását, vagy eszméletünkéből való enyészését (az akaratlan figyelem hatása folytán) egyszerűen úgy írnök le, mint a jelenésekben történő változásokat, (illetőleg mint objectiv existenciákban

történő változásokat, ha objectiv existenciák megjelenéséről van szó). Az után, amit e kérdésről az objectivumok egyéb fajainak tárgyalásánál már mondtam, bizonyára szükségtelen e megjegyzés értelmének hosszabb magyarázata és igazságának bizonyítása.

VII. FEJEZET.

Egy kétely és megoldása.

Már a III. fejezet után, mely a külvilág objectiv létében való hitünk elemzésével foglalkozott, egy kérdés toluhatott fel az olvasó előtt, melyet talán a következőleg formuláz: «A külvilág objectiv létében való hitünk az elmélet szerint, mely e lapokon felállított, nem jelent egyebet mint azon hitünket, hogy a színek, tapintási jelek, szagok stb. helyett, melyek bármely pillanatban tényleg előttünk jelen vannak, mások lennének jelen, ha úgy akarnók, illetőleg akartuk volna t. i. objectiv szempontból tekintve, ha testünket vagy annak bizonyos részeit mozgatni akarnók vagy akartuk volna. Azonban más színeket, tapintási jelenségeket, hangokat stb. nemcsak az által jelenthetünk meg akaratunk által, ha az «üres» térben, mely bennünket körül vesz, tovább mozgunk, hanem azáltal is, hogy a dolgokra, melyek a Tér egyéb részeit betöltik, mozgó vagy mozogni törekvő testrészeinkkel hatásokat gyakorolunk. A mozgási akarat, mely ha anyag nem áll utjában, helyváltoztatásunkat eredményezi és ezáltal jelentet meg új és új jelenségeket előttünk, akkor, ha anyag áll utjában, ezen anyagra való hatássá válik és így is új és új jelenségeket eredményez. Ha hitünket akaratunk amaz első eredményeiben úgy fejezzük ki, hogy hiszünk bizonyos objectiv tényekben, nem kellene-e akaratunk eredményeinek ez utóbbi nemében való hitünknek is objectiv tényekben való hit értelmével birnia? — Valóban, folytatná az olvasó, igazad volt szerző, dolgozatod elején, nekem dolgozatod olvasása előtt eszembe sem jutott az objectiv létben való hit alatt mást érteni, mint a külvilág és legfőlebb még a lélek objectiv létében való hitet; te ellenben, úgy látszik, azt igyekszel megmutatni, hogy valahányszor azt hisszük, hogy ha akarnók, egy bizonyos jelenségünk lehetne, ezt úgy fejezzük ki, hogy hiszünk egy objectiv tényben; ámde ha ez így volna, akkor ama hitnek, melyről én szólok, szintén valahogyan egy objectivumban való hitnek értelmével kellene birnia. De én nem találok, hogy ama hitet úgy fejezné ki az emberi-

ség, hogy hisz objective létezőkben, és ez a te elméleted gyöngéje. Az objectiv létben való hit azon nemeiben, melyeket te elemeztél, kell valamivel többnek lenni, mint a hitnek, hogy bizonyos jelenések akaratumk által megjelentethetők.»

Erre én a következőket felelem:

A hit, melyre utalsz, nemcsak valahogyan bir egy objectiv létben való hit értelmével, hanem az objectiv létben való hit egészen oly formulájával fejezhető ki, a melyet alkalmazunk azon esetekben, melyekben te valami többet vélsz rejleni. Azon hatások különböző lehetőségeit, melyeket akaratumk által a körülöttünk levő dolgokban előidézhetünk, úgy fejezhetjük ki, hogy a körülöttünk levő dolgok különböző objectiv tulajdonságokkal birnak; és azt, hogy egy bizonyos dologban, ha akarnók, egy bizonyos hatást idézhetnénk elő, úgy fejezhetjük ki, hogy az illető dolog egy bizonyos objectiv tulajdonsággal bir. Sőt nézd, gondolkodó olvasóm, bizonyos esetekben úgy is fejezzük ki; az objectiv lét általad is elismert esetei közül némelyek már ide tartoznak. Hogy egy dolog ellenállását, keménységét érezzük, nem elég, hogy hozzá közel menjünk, hanem meg kell nyomnunk; hogy súlyát érezzük fel kell emelnünk; hogy ízét érezzük, egy részt meg kell változtatnunk, fel kell oldanunk. Hogy a dolgok ellenállók, kemények, súlyosak vagy izzel bírók, az azt jelenti, hogy ha megnyomjuk, fölemeljük, illetőleg nyálunkban részben feloldjuk őket, bizonyos jelenéseket jelentethetünk meg. Csak bonyolultabbak a mozgások, illetőleg mozgástörekvések, melyeket más esetekben ki kell fejtenünk. Hogy egy bizonyos dolog gyulékony (t. i. ha ujjunkkal megkarczoljuk) annak szintén egy oly objectiv tulajdonságát jelenti, a milyen az, hogy kemény. Általában azt, hogy *A* dologra vagy dologcsoportra gyakorolt *B* mozgás vagy mozgástörekvés által *C* jelenést megjelentethetjük, úgy fejezhetjük ki, hogy *A* dolognak vagy dologcsoportnak *X* objectiv tulajdonsága van. Ily «hatás» által megjelentethető tulajdonságok mindenben teljesen egyenlők «helyváltoztatás» által megjelentethető tulajdonságokkal. A mint az utóbbiak megjelenhetnek előttünk a nélkül is, hogy mi mozognánk, t. i. ha a dolgok jönnek el hozzánk, épúgy az előbbiek is megjelenhetnek a dolgok objectiv egymásrahatásai folytán, melyek hasonlítanak a hatásokhoz, melyeket a mi testünk gyakorolhatna rájuk. A mint a csupán helyváltoztatás által megjelentethető tulajdonságok léteznek akkor is, ha nem jelennek meg nekünk, és létök ilyenkor abban áll, hogy bizonyos

hatásokat gyakorolnak, épen úgy a dolgokra való hatás által megjelentethető tulajdonságok. A mint azok közösen léteznek valamennyi emberre illetőleg eszmélő lényre nézve, úgy ezek is. Persze nem kétlem, hogy furcsa benyomást tesz rád az az állítás, hogy e merő jelenéslehetőségek objectiv tények, de evvel szemben nem tehetek mást, minthogy felkérlek, fontold meg, más-e az eset, midőn az üvegre, mely előtted van, azt mondod hogy kemény, a vajra, mely előtted van, azt mondod, hogy puha, a nélkül, hogy a kettőt tényleg megtapogatnád és midőn azt mondod, hogy a fák Hindosztanban is zöldek. Ez utóbbi kifejezések csak azért nem furcsák, mert gyermekkorod óta hallottad őket, más szóval, mert az utóbbi megjelentethetőségeket milliók nyelve valóban objectiv tények nyelvi formájában fejezi ki, az előbbiekről pedig csak én mondom, hogy kifejezhetők.

Én tehát nemcsak elfogadom, hogy a dolgokra való hatásaink lehetőségei azon formula alá esnek, hogy «az akarat bizonyos jelenéseket megjelentethet», hanem magam leghatározottabban vitatom. Beismerem továbbá, hogy azon hatások lehetőségét általában nem fejezi ki az emberiség úgy, hogy valami objective létezik. De nem engedhetem meg, hogy ebből azon következtetés volna vonható, hogy az objectiv lét «kifejezett» eseteiben az emberiség többet talál, mint egy jelenés megjelentethetőségét az akarat által. Először is kérдем, mi az a több? A bíráló kötelessége azt megjelölni. Az objectiv létben való hit bármilyen elemzése után is az elemző nem bizonyíthatja be semmiféle képzelhető módon azt az általános, negatív igazságot, hogy abban több nem foglaltatik, mint a mennyit ő talált. Tessék különösen megjelölni azt a többet és akkor megindulhat a vita felőle. De másodsor, ha az olvasó maga realistikus philosophusok bizonyos osztályához tartozik, és azt tartja, hogy akár talál az emberiség többet az objectiv lét «kifejezett» eseteiben mint jelenések megjelentethetőségét az akarat által akár nem, tényleg több van azokban t. i. hogy a jelenések mögött létezik bizonyos reális erő, állag vagy léteznek bizonyos erők, állagok, amint realistikus philosophusok szokták mondani, vagy történnek bizonyos atommozgások, melyek a philosophiai szellem híján levő physiologusok reale-jai, még így is meg kell engednie, hogy ugyanazt kell fölvennie a dolgok objectiv lét formájában kifejezhető, bár ki nem fejezett tulajdonságaira nézve is, sőt azt is, hogy különböző ily tulajdonságok mögött különböző erők, állagok, vagy azon erő, állag vagy atommozgás különböző alakulásai rejlenek.

Nem engedhetem továbbá meg, hogy azon kifejezések hiánya eddigi elemzésem igazsága ellen bizonyítana. Én iparkodtam bebizonyítani, hogy valahányszor az emberiség egy objective létezőben való hitét fejezi ki, ez alatt azon hitet érti, hogy egy jelenés megjelentethető az akarat által, de ebből nem következik a viszonos állítás igazsága. Avagy oly tökéletes-e általában az emberi nyelv philosophiai következetesség tekintetében, hogy egy lélektani elemzés, mely azt hozza napfényre, hogy egy bizonyos ponton nem megy el a következetesség végső határáig, már ezért elvethető volna? Ha ez így volna, sohasem keletkezett volna philosophia. *Elméletem igazságára nézve elég, ha azt kimutattam, hogy a jelenéseknek szóban forgó módon való megjelentethetősége is kifejezhető volna objectiv létben való hit formájában.*

De a nyelv abban, hogy a jelenéslehetőségek szóban forgó neveit nem fejezi ki objectiv tulajdonságok állításának formájában, abban, amit bizonyos szempontból következetlenségnek mondtam, egy más szempontból egy egészen következetes rendszer szerint jár el. A kérdéses kifejezésmód ugyanis végtelen számu tulajdonságnevet és ígét követelne meg (sőt mivel e kifejezésmód azt is feltenné, hogy azon különböző dolgok, melyeknek egymásra hatása által a jelenéseket előidézük, szintén együtt egy főnévvel fejeztessenek ki, végtelen mennyiségű főnevet is), a melyeknek használata csak némi rövidség előnyével bírna a tényleges nyelvhasználat fölött, de nem okvetlen szükséges; a nyelvnek azonban (ritka kivétellel) nincs több tulajdonságneve és ígéje, mint a mennyire okvetlenül, elkerülhetlenül szükséges van. Külön szava van a jelenések minden egyes *különös fajára*, amelyet a dolgokon megjelentethetünk, *a mi elkerülhetlenül szükséges*, de azt, hogy bizonyos jelenést *bizonyos különös módon* megjelentethetünk, nem fejezi ki *egy* szóval, egy különös tulajdonságnévvel vagy ígével. Hogy a fönnebbi képletet újra használjuk az ott X-szel jelölt szavak hiányoznak a nyelvből. Ily magas fokra nincsen integrálva.

«De a dolgokra való hatásaink által nemesak új színeket, tapintási jele néseket jelentethetünk meg magunknak, hanem új testi érzéseket, képzeteket indulatokat, vágyakat és akarásokat, sőt emlékezéseket Ez tehát szintén úgy volna kifejezhető, hogy a dolgoknak bizonyos objectiv tulajdonságaik vannak?» kérdezhetné az olvasó. Mindenesetre. Hol is találná egy *philosophiai* osztályozás a határt az objectiv tulajdonságok és a «hatások» közt, melyeket a dolgok lelkünkben előidéznek? Hogy a bor, mikor nyelvünket éri, ízjelenést támaszt bennünk, az annak

objectiv tulajdonsága volna, az pedig, hogy élénkséget vagy álmos-ságot kelt bennünk, nem volna ilyennek mondható? Mondható, habár a közönséges nyelv nem egy tulajdonságsszóval jelöli meg e hatásokat. De ehhez még egy megjegyzést kell hozzá adnunk. A külvilág objectiv létéről szóló III. fejezetben láttuk, hogy az emberek a testi érzéseket, emlékezéseket, képzeteket, indulásokat, vágyakat és akarásokat azért nem tekintik dolgok tulajdonságai, illetőleg általában objective létezők megjelenésének, mert bizonyos ily jelenések nincsenek azon szabályossággal bizonyos dolgokhoz, illetőleg helyekhez és ezáltal akarathoz kötve, mint a dologjelenések. Ép úgy nincsenek bizonyos ily jelenések szigorú szabályossággal a dolgok bizonyos nemeire gyakorolt bizonyos hatásainkhoz és ez által akarathoz kötve. Ezért ha a közönséges nyelv ama kifejezésmódot el is fogadná, melyet a jelen szakasz előbbi részeiben lehetők mondunk, azaz, ha bizonyos színeknek, hangoknak stb. bizonyos dolgokra való hatásaink által való megjelentethetőségét ki is fejezné úgy, hogy azon dolgoknak bizonyos tulajdonságaik vannak, nem szabadna ugyanezt tennie a testi érzések, képzetek, vágyak, akarások és emlékezésekre nézve, ha hű akarna maradni azon felfogáshoz, melyből mint a III. fejezetben láttuk, jelenéseink némely fajainak merőben subjectivak gyanánt megjelölése származik.

«De nemcsak a dolgokra való hatás által, hanem bármely dolog hozzájárulása nélkül is képes akarathoz (a helyváltozás jelenésén kívül is) jelenéseket létrehozni. Így szánk, hangszálagaink és mellkasunk mozgatása által, amikor akarjuk, hangot jelentethetünk meg, bármely testrészünk mozgása által pedig az u. n. mozgási érzeteket és mozgó testrészeink objectiv mozgási képeit, melyeket nyerünk, ha mozgásaik alatt szemünk megfigyeli vagy egy más testrészünk megtapintja őket, és még másokat.» Ez juthat eszébe az olvasónak.

Nos ami először a hangot illeti, azt tartom, hogy hasonló értelemben, a melyben bennünk bizonyos emlékezések és ismeretek léteznek, akkor is, ha azok nincsenek jelen, lehet azt is mondani, hogy hangok léteznek akkor is, ha nincsenek jelen. Hitünk, hogy hangjelenéseket vagyunk képesek akarathoz által megjelenteni csak úgy hit egy egyéni, mindegyikünk számára külön létező objectivumban, mint az a hit, hogy akarathoz által emlékezéseket vagy képzeteket jelentethetünk meg. Sőt az előbbit is tényleg objectiv lét formulájával fejezzük ki. Azt szoktuk mondani, hogy szép vagy erős hangunk *van*,

t. i. van akkor is, ha nem hallatjuk. Azt is mondjuk, hogy e hang objective *változik*, mint a külvilág dolgai. Hangunkat továbbá befolyásolják testi állapotaink és külső körülmények azalatt is, mi alatt hallgatunk; és a ki a természet általános törvényszerűségében hisz, nem kételkedhetik abban, hogy azon tény, hogy valakinek ilyen vagy olyan hangja van, törvényszerű kapcsolatban áll más tényekkel, különösen az illetőnek egyéb tulajdonságaival. A hang, melylyel birunk, tehát létezik akkor is, mikor nem jelenik meg nekünk; továbbá objective változik és törvényszerű összeköttetésben áll más objectiv existenciákkal és objectiv létének miud ez elemeit a közönséges nyelv ugyanazon kifejezésekkel jelöli meg, a melyekkel a külvilág objectivumainak megfelelő tulajdonságait leírja.¹ Azt mondhatná tán valaki, hogy ez csak képes beszéd, mert mi alatt hallgatunk, «tényleg» nem létezik hang, vagy valami annak megfelelő, hanem csak egy bizonyos képességünk, vagy tehetségünk, vagy erőnk. Ezen ellentetésre az a felelet, hogy a dolgok létéről sem tudunk többet, ha nincsenek jelen előttünk és hogy végét nem éri a vita a metaphysikusok közt, vajjon miben áll a dolgok «tényleges» léte, ha nincsenek előttünk, épúgy, a mint folytonos a vita arról, vajjon oly jelenések, melyek «az eszmélet küszöbe» alá sülyedtek, mint nyomok, vagy dispositiók léteznek e addig, a míg újra megjeleznek, vagy pedig csak a képesség marad-e fenn azok újjáébredésére; — meddő viták, melyek szükségképen örökké eldöntetlenek fognak maradni.

Ugyanaz, a mi a hangjelenéseknek az akarat által való megjelenthetőségére nézve áll, igaz egyéb testi érzések megjelenthetőségére nézve is. E megjelenthetőségeket az emberek nem fejezik ki objectiv lét szavaiban, mert a közönséges beszéd e kifejezés módot nem kívánja meg, de kifejezhetnék őket e módon.

¹ Figyelemre méltó tény, hogy képességünket, a hangok egy egész sorának megjelentetésére, úgy szoktuk kifejezni, hogy van (bizonyos terjedelmű) hangunk (egyes számban), épúgy a mint képességünket, hogy a helyek egy sokaságából választhatunk minden pillanatban, úgy fejezzük ki, hogy egy (egységes) Tér létezik.

VIII. FEJEZET.

Valami az akarásról és az akaratról.

Az előző fejezetekben az objectiv existenciák valamennyi megjelenő fajában való hitünk elemzését befejeztem. Mielőtt már most az objectiv létben való hit e fajaira vonatkozólag a genetikus kérdést fölvetném, czélszerű lesz néhány pontról megvilágítani, milyen értelemben beszéltünk a fönnebbi elemzésben akarásról és akaratról.

Oly jelenéseket, melyeknek tartalma 1. egy más jelenés képzete és 2. törekvés e jelenés megjelentetésére, akarásoknak neveztem az előző szakaszokban.¹ A szó ez értelmében jutottam azon eredményre, hogy az objectiv létben való hit bizonyos nemei nem jelentenek egyebet, mint megannyi hitet bizonyos jelenések megjelentethetőségében az akarat által. E szóhasználat egyfelől azon tényben találja igazolását, hogy a közönséges nyelvhasználattal egyezik, a mely szerint minden jelenés, a melynek tartalma 1. egy képzet és 2. törekvés e képzet megvalósítására, akarás, másfelől abban, hogy semmi ok sem forgott fenn a közönséges nyelvhasználattól való eltérésre.

A fönnebbi elemzésnek azonban semmikép sem volt célja közös elnevezés használata által eltakarni a különbségeket, melyek ily akarások különböző nemei közt léteznek. Ellenkezőleg, igen világosan kitüntette, hogy az a «más jelenés», a mely ily akarások tárgya, a jelenések igen különböző fajaihoz tartozhatnak. Lehet: 1. valamely jelenésünk egy tulajdonságának jelenése; 2. a helyváltoztatás, illetőleg a jelenlevőtől különböző helyjelenése és az e helyen levő anyagjelenése; 3. valamely jelenésünk fokozódásának vagy csökkenésének jelenése; 4. tapintási és nyomási jelenés az előttünk jelenlevő dolgok részéről; változások jelenése ezekben és új subjectiv jelenések bennünk, melyek e változásokkal járnak; 5. elsődleges jelenés a mely a fönnebbi osztályok egyikébe sem tartozik (a saját testünk által előidézhető hangok, saját testünk valamely részének mozgási képe egy bizonyos vagy képe helyzetben, mozgási érzetek stb.); 6. emlékezés; 7. képzet.²

¹ Jelenéseket lehetetlen másképp leírni, mint elemeik megjelölése által és ez is természetesen csak akkor lehető, ha különböző elemekből állanak. Csupán ily leírását kísérti meg a fönnebbi szöveg az akarások szóban forgó nemére vonatkozólag; magukat az egyszerű elemeket nem lehetvén közelebb leírni, «törekvés» csak synonym-ja akar lenni az «akarás»-nak.

² Ezen osztályok közül a harmadik ismét szembe állítható a többivel, mert csak egy meglevő jelenés változása, míg a többiek új jelenések.

Mind ezen esetekben az akarás és ama jelenés megjelenése között, mely az akarás tárgya, egy folyamat jó közbe, mely nemcsak testi, hanem egyszermind lelki, érzett, megjelenő. E folyamat is különböző természetű az ép most szétválasztott különböző esetekben. Az 1. és 3. esetben neve figyelem, a 2., 4. és 5-ben mozgás, a 6-ban visszaemlékezés, a 7-ben gondolkodás, mely kifejezések közül az első kettő némileg határozatlanul megjelölik a folyamatoknak úgy testi, mint lelki oldalát. De e folyamatok különbözősége nem képez akadályt az ellen, hogy minden esetben akarásoknak nevezzük azon jelenéseket, melyek által megindítatnak, és melyeket a jelen fejezet elején meghatároztam. Ama folyamatok gyakran megindulnak, a nélkül, hogy ily jelenések által megelőztetnének, de ha ilyenek által megelőztetnek, megszokott nevök *szándékos*, önkénytes (akaratos, willkürlich, voluntary) figyelem, mozgás visszaemlékezés, gondolkodás. A közönséges nyelv szerint valaki épúgy *akar* figyelni, visszaemlékezni, gondolkodni mint mozogni. Mindezen eseteknek egy közös jellemvonásuk van: egy jelenés megjelentése az akarat által.

A fönnebbi 7 pont alatt, azt hiszem, felsoroltam a *j. lenések* mind azon fajait, melyek az akarat tárgyai lehetnek. De távolról sem hiszem, hogy evvel az akarat összes lehető tárgyait felsoroltam volna. Első pillanatra nyilvánvalónak látszik, hogy az akarónak egyéb szándéka is lehet, mint jelenések megjelentése a maga számára, szándéka lehet objectiv tények megvalósítása. Így nyilvánvalónak látszik, hogy egy önkénytes mozgás tárgya nemesak egy dolog változásának *jelenése* lehet, hanem maga a változás, nem csak egy hangnak megjelenése az illető előtt, hanem egyszerüen egy hang megjelenése, nem a mozgás képe vagy érzete, hanem a mozgás maga. E példaesetekben az eredmény magában foglalhatja az illető jelenéseket is; más esetekben az akarat objectiv eredmény megjelenése épenséggel lehetetlen. Ez az eset, ha a hatás az akarótól távol vagy oly időben következik be, melyet nem fog megélni vagy egy más személy eszméletét illeti. Azt mondtam, nyilvánvaló, hogy ezen esetek nem tartoznak az akarások azon fajához, melyet e fejezet elején meghatároztam. Ha igaz, a mi így nyilvánvalónak látszik, akkor azt kell mondanunk, hogy az akarás *általános* meghatározása, hogy az oly jelenés, melynek tartalma 1. egy képzet és 2. a törekvés e képzet megvalósítására és hogy az akarásoknak két faja van, olyanok, melyeknél azon képzet az akaró

egy jelenésének képzete és olyanok, melyeknél az akaróra nézve objectiv tény képzete. Ezen különböztetéssel szemben azonban azt lehet mondani, hogy ezen utóbbi fajnál szintén egy jelenés az, a mi az akarót kielégíti, t. i. a hit, hogy az akarat megvalósulása bekövetkezett vagy be fog következni; sőt mondható, hogy az akarások szóban forgó fajánál ezen jelenés szerepel az akaró eszméletében, mint az akarás tárgya, hogy így az akarat tárgya minden esetben az akaró egy jelenése, és hogy ennél fogva a meghatározás, melyet e fejezet elején bizonyos akarásokról adtam, az akarás egy általános meghatározása. — E két felfogás közt döntení teljesen lehetetlen; hogy az akarások szóban forgó fajánál az objectiv eredményt nevezzük-e az akarat tárgyánál vagy a megnevezett hitet, az merőben szóbeli kérdés; a psychologus feladata pusztán reá mutatni, hogy e faj létezik. Másfelől azonban kétségtelen, hogy léteznek az akarásoknak oly fajtái, melyeknek tárgya az akaró egy jelenése.

Az «önkéntes mozgást megindító» akarat tárgyainak azon szétválasztásához, melyet a jelen fejezet elején foglalt osztályozás 2., 4. és 5. pontjában és az ép most befejezett bekezdésben eszközöltem, különös tárgyammak szükségkép el kellett vezetnie, mert hiszen az, hogy ezen akarat ennyi különböző jelenések képzeteit képes megvalósítani, az emberek által ennyi különböző objectiv létben való hit formájában fejeztetik ki (vagy volna kifejezhető). Ezen akarat tárgyainak eme megkülönböztetésével azonban psychologusok munkáiban nem találkozunk. Ellenkezőleg, ők rendszerint úgy beszélnek az akaratos mozgásról, mint a melyet mindig oly akarás előz meg, a melynek képzeti eleme egy mozgás képzete, más szóval, a melynek tudatos tárgya mindig mozgás, vagy legrövidebben úgy fejezhetnők ki, mozgási akarat. Pedig kétségtelen, hogy megejtünk akaratos mozgásokat, a melyeknél nem ez az eset.

Kérdezzük meg nem-psychologus ismerőseinket, vajjon szokott-e fejük és szemök mozogni ha tekintetök egy könyv *egy során* végig fut és a legtöbb hirtelenül nem fog tudni választ adni, vagy helytelenül fog válaszolni. Ebből nyilvánvaló, hogy szemök akaratos mozgásánál azok mozgása nem szokott akaratuk tárgya lenni. Az akarásnak, mely e mozgásaikat megelőzi, tárgya pusztán a helyváltozás jelenése, ezen akarat azután maga után vonja a teljesüléséhez megkívánt mozgást. De a mi a fönnebbi megkülönböztetést legjobban indokolja, az,

hogy a gyermeknél a legelső akaratos mozgások a legnagyobb valószínűség szerint oly akarások következményei, melyeknek tárgya tisztán a mozgás közvetett hatásai. A gyermek ugyanis legelső akaratos mozgásai előtt a legnagyobb valószínűség szerint nem is bir tudomással testrészei objectiv mozgási képeiről, más szóval nem tudja, hogy testének némely részei bizonyos alkalmakkor úgy mozognak, mint máskor a tárgyak előtte. E tudomást ugyanis csak mozgó testrészeinek mozgásuk közben való megtapintása vagy látása által szerezhethé. Hogy ez csupán akaratlan mozgások mellett megtörténjék, az akaratlan mozgásoknak oly szerencsés találkozása volna szükséges, mely ugyan nincs kizárva, de melynek bekövetkeztétől akaratos mozgásainak kezdetét függőnek nem gondolhatjuk. Hiszi-e valaki, hogy a szemek első akaratos mozgása a gyermeknél csak azután áll elő, miután szemeit mozgásuk közben akaratlanul megtapintotta vagy tükörben látta? Bizonyára nem. E nélkül pedig a gyermeknek nem lehet képzete e mozgásokról mint mozgásokról így e képzet nem szerepelhet, mint szemei első akaratos mozgását megindító. A jelenés, mely e mozgásokat, midőn először önkénytesen történnek, megelőzi, a legnagyobb valószínűség szerint következő elemekből áll: 1. a helynek, melyet szemei látnak, elsődleges jelenése, 2. az átmenet képzete ezen helyről egy másikra, jobbra, balra stb., a mint ezen átmenetet régebbi, önkénytelen mozgások alkalmával érezte; 3. a vágy, hogy e változás elsődlegesen megjelenjék, vagyis úgy, a mint előző alkalmakkor érezte. A mint e vágy megjelenik, az átmenet elsődleges megjelenése is bekövetkezik. Annak oka, hogy a gyermek ezen átmenetet kívánja, lehet, hogy az előző alkalmakkor kellemes volt reá nézve vagy önmagában, vagy a dologjelenések folytán, a melyek nyomában megjelentek és a melyeket a gyermek most újra vár. Hasonlóképen nem kételkedhetünk, hogy teste egyéb részeinek első önkénytes mozgásainál is a mozgás közvetett hatásai képezik akarátának tárgyát. Sok *ily önkénytes* mozgást kell a gyermeknek végrehajtania, mielőtt saját mozgásainak objectiv képét ismerné. Vannak tehát akarások, melyeknek tárgya a helyváltoztatásnak jelenése vagy egy tapintási érzés stb., a melyek semmiképen sem mozgásakarások. A mozgásokat megindító akarások tárgyainak azon osztályozása tehát, mely elemzésem szempontjából czélszerű volt, habár nem szokásos osztályozás, egészen megáll.

Tanok valóságos, kifejezett tartalma mellett azok u. n. irányát is szokás megkülönböztetni, t. i., hogy mily más tanok igazságát

tételezik fel hallgatag. E tekintetben pedig könnyü a félreértés. Valószínűnek tartom, hogy az olvasók közül nem egy azt fogja találni, hogy a jelen dolgozat iránya a maga különös tárgya terén kimutatni az angol Association-Psychology alapelveinek azon gyöngeségét, melyet újabb időben hangoztatni szokás, és kitüntetni, hogy — még ezen iskola gondolatmenetét és tanait nagyrészből el is fogadva — sem lehet az objectiv létben való hit értelmét megállapítani és keletkezését megmagyarázni egy a jelenésekkel szemben álló activ alany létének és folytonos aktivitása az egyén által érzett voltának föltételezése nélkül; szóval e téren is nyilvánvalóvá tenni azon tanok igazságát, melyeket Wundt Németországban az Apperceptio és Ward Angliában a Psychological Subject és Attention czíme alatt tanít. Énnélfogva helyénvalónak találok itt kijelenteni, hogy én magam nem tartom e nézeteket a fönnebbi elemzésben foglaltaknak, sőt hogy a magam részéről ezen írók nevezett tanait teljesen elítélem. Ezen ítéletem okait, a nevezett nézetek bírálatát, részletesen adnom itt nem lehet; az nagyon messze vezetne tárgyamtól és nagyon sok helyet kívánna meg ama tanok igen zavaros volta folytán. Különösen Wardnak a subjectumról való tanára vissza fogok térni dolgozatom második részében, ott, a hol a lélek objectiv létében való hittel fogok foglalkozni. Itt csupán a nevezett tanok egy pontját vizsgálom, mely tárgyam tekintetében közelebbi érdekléssel bír és mely különösen Wundtnál lép élesen előtérbe.

Wundt szerint minden jelenést (vagy mondjuk: minden határozott jelenést?) az akarat idéz elő, hoz (subjectiv meg-) létre, t. i. az akarat hatása egy határozatlan jelenés-készletre. Az akaratot vagy akarást ezen különös működésében Wundt apperceptionnak vagy figyelemnek nevezi. Ezen akarási actus nem minden esetben jelenik meg, vagy jelentethető meg, vagy fedezhető fel egy más akaratkifejtés által, de daczára ennek ilyenkor is meggesik. Egy merengésnek vagy egy visszaemlékezésnek, mely látszólag az akarat minden közbejötté nélkül folyik le, minden láncszemét tényleg az akaratnak különös működése idézi elő.¹

Az első gondolat, melyet e különös tannak támasztania kell, az, hogy valaminek (t. i. annak az állítólagos akarásnak) megtörténtéről

¹ Lásd *Wundt Logik*. Band I. pp. 23—26 és *Psycholog. Physiologie*. III. Aufl. Band II. pp. 463—472.

egészen más értelemben beszél, mint a milyenben valaminek megtörténtéről rendesen beszélni szokás. Azt kell tehát várnunk, hogy Wundt meg fogja magyarázni, mily értelemben történik azon akarás, a nélkül, hogy megjelenék vagy megjelentethető volna. De ezt nem teszi. Ezért tana egyszerűen érthetetlen.

Mindazonáltal vizsgáljuk meg, hogyan bizonyítja; már csak azért is, mert talán a bizonyítási mód világot vet a tan értelmére is.

Tulajdonképi bizonyítéka a következő:

«Dass der Wille auf der Verlauf unserer Vorstellungen einwirken könne ist eine längst gemachte Bemerkung. Weiterhin lehrt aber auch die Beobachtung, dass es gelingt durch willkürliche Anstrengung Erinnerungs- und Phantasiebilder zu erwecken und dieselben durch festgehaltene Aufmerksamkeit bis zu einem gewissen Grade zu verstärken. Die Fähigkeit hierzu scheint individuell sehr verschieden zu sein. Bei manchen Personen ist sie so bedeutend, dass das Phantasiebild schliesslich die Lebendigkeit eines Phantasma erreicht. Es bedarf aber stets einer ziemlich bedeutenden Zeit, um die Innervation so weit anwachsen zu lassen, und man bemerkt dabei deutlich ein zunehmendes Spannungsgefühl. Diese Beobachtungen machen es zweifellos, dass die Richtung der Aufmerksamkeit auf Wahrnehmungen wie auf Erinnerungsbilder allgemein auf einer vom Willen ausgehenden Innervation beruht.»¹

E bizonyítás teljesen hamis okoskodás. Nem mond mást, mint hogy mert van akaratos figyelem is, tehát minden figyelem voltakép akarás, az akarat működése. Ez pedig Wundt főbizonyítéka, az, melyet a Physiologische Psychologie azon helyén felhoz, a hol a szóban forgó tan, a saját maga kedvéért, a maga tulajdonképeni helyén megjelenik, és e bizonyítás munkái egyéb helyein vissza-visszatér.

E bizonyítás szövegezése arra mutat, hogy a szóban forgó tan szerzőjénél erejét bizonyos physiologiai meggyőződésekből is meríti. Wundt ugyanis nevezett munkája más helyén kimutatni igyekszik, hogy a figyelem vagy apperceptió physiologiai correlativuma egy a központból jövő beidegzés, tehát egy oly folyamat, mely mozgásokat is megelőz. Minthogy pedig mozgásaink túlnyomólag akaratosak, jogosultnak látszik a figyelmet vagy apperceptiót is, mint az akarat mű-

¹ *Aufmerksamkeit* és *Apperception* egyértelmű kifejezések. Ps. Physiol. II. p. 244.

ködését felfogni, — e gondolat tűnik elő gyakran W. gondolatmenetéből. Azonban e következtetés jogosultsága épen csak látszólagos. Van akaratlan beidegzés és mozgás is; épígy van akaratlan figyelem vagy apperceptió és az akarat működése nélkül létre jövő jelenés is. Hogy a figyelem physiologiai correlativuma beidegzés, nem jósíthat még fel bennünket, hogy egy «*az akaratból kiinduló*» beidegzének tulajdonítsuk. Az akaratlan figyelem az akaratlan mozgással analog.

A physiologiai folyamat természetére hivatkozni annak bizonyítása végett, hogy oly esetekben, midőn akarás, mint eszméletbeli tény, fenn nem forog, mégis helyt foglalt akarás, teljesen extra-psychologikus, valóban példája «*a lelki, (eszméleti) és testi azon összezavarásának*», mely mint Ward helyesen mondja «*a legújabb lélektan átka.*» Wundt maga mondja egy helyen: «*Somit ist der Wille eine Bewusstseinsthatsache und nur als solche bekannt*». Nem veszi-e észre, hogy szóban forgó tana ugyanazon alaphibában szenved, mint a Schopenhauer methaphysikája, t. i., hogy akaratot decretál ott, a hol annak nyoma nincs?

De ezenkívül ez eljárás teljesen hibás physiologia. Akaratlan mozgás és figyelem akaratos mozgás figyelemmel osztozik abban, hogy beidegzés kíséri; de ha ez így van, akkor *a beidegzés nem specialis physiologiai correlativuma az akarásnak és nem jele az akarat működésének*, a minek Wundt tekinti, *és az akarásnak van külön physiologiai correlativuma*. Ha egy bizonyos akaratos mozgás egy egyénnél gyakorlat folytán automatikussá vált, akkor annak physiologiai correlativuma is okvetlenül megváltozott; és teljesen helytelen volna ebben az esetben a physiologiai folyamatnak változatlanul maradt részére támaszkodva azt állítani, hogy e mozgás utóbb is akaratos maradt. Ha Wundt következetes akar maradni a figyelemről szóló tanához, azt kell állítania, hogy csak önkénytes mozgás létezik.

Ezen egyetlen positiv bizonyítékon kívül az egyedüli támasza e tannak, melyet Wundtnál még találunk, bíráló a közönséges felfogás ellen, mely csak bizonyos sajátságos jelenéseket nevez akarásoknak. Azt mondja: «*Zumeist hat man bei der Thätigkeit der Aufmerksamkei tnur in jenen Fällen, wo sich die Willensanstrengung entweder in auffallend (?) hohem Grade geltend macht, oder wo deutlich eine Wahl zwischen disponiblen Vorstellungen stattfindet, eine innere Wirksamkeit des Willens angenommen. Die Aufmerksamkei wurde danach in eine*

willkürliche und unwillkürliche unterschieden». Ezzel szemben felhozza, hogy «der Wille kann *eindeutig* bestimmt sein». Erre csak azt válaszoljuk, hogy a közönséges telfogás e jellemzése teljesen hamis, mert akarás alatt az egy sajátosságos minőségű jelenést ért, minden tekintet nélkül annak erősségére és akarást constatál, ha az e minőséggel bíró jelenés azon legkisebb intenzitásban is felmerül, a mely mellett még lelki léttel bír. E minőség egyik szükségképi eleme egy képzet, vagyis az akarat egy tárgya, de semmikép sem szükségképi eleme a választás lelki állapota; ama képzet oly vonzó lehet, hogy különböző elhatározások képzete föl sem merül. Nem, mert akarásról beszél ott is, a hol választás nincs, hanem azért, mert akarásról beszél ott is, a hol valamely jelenésünket nem előzi meg e jelenésnek egy saját-szerűen színezett képzete, mond ellen Wundt tana a közönséges tudatnak és nem fog soha általánosan elfogadtatni. Az én elemzésem semmikép sem követeli e tan igazságát, ellenkezőleg, teljesen a közönséges nyelvhasználat alapján áll, azon alapszik, hogy van jelenéseknek akaratlan és akaratos megjelenése. Benne az akarat valóban csak mint eszméletbeli tény szerepel; szerinte akarások csak olyan jelenések, mint más jelenések, csak hogy mint a jelenések minden más faja is, sajátosságos összeköttetésekben, hatásokban és ellenhatásokban állanak a jelenések többi fajaival, melyek azonban, mint a következő fejezetben látni fogjuk, semmiféle más módon nem jutnak az egyén tudomására, mint más jelenésekéi.

Csupán egy megjegyzést kívánok tenni és ezzel bevégezem a jelen fejezetet. Fönnebb, a mennyire lehet, körül iparkodtam írni a fogalmat, melyet a közönséges nyelvhasználat az akarás szóval jelöl. Tudomásom szerint az így körülírt fogalomnak egyik alfaja, a közönséges nyelvhasználat szerint, a *vágy*. Tudomásom szerint ugyanis e néven a fönnebbi értelemben vett oly akarásokat szokták nevezni, melyeket nem kísér a hit teljesülésök lehetőségében (a mi nem akarja mondani, hogy az ellenkező hit volna szükséges a vágy fogalmához); míg az akarásokat nézve, melyeket ama hit kísér, az akarás kifejezés par excellence — értelemben alkalmaztatik. Ezt azonban csak mellékesen bocsátom előre annak kijelentése előtt, hogy akár igazam legyen a közönséges nyelvhasználat ezen előadásában, akár nem, én a magam részéről a mondott értelemben fogom a vágy szót a következő szakaszban használni.

IX. FEJEZET.

A genetikus kérdés.

E cím alatt, mint az olvasó tudja, az objectiv létben való hit azon fajaira nézve, melyeket a fönnebbiekben elemeztem, azon kérdést kívánjuk tárgyalni: Hogyan jut mindegyikünk e hit ama nemeihez? Ha az elemzés, melyet a fönnebbiekben adtuk, helyes, úgy e kérdés azonos azzal: Hogyan jut mindegyikünk a hithez akarata hatásaiban? Mellesleg mondva, ha az olvasó előtt e dolgozat elején e két kérdés azonossága nem volt nyilvánvaló, úgy ez annak jele, hogy e dolgozat nem pusztá ismétlése már megállapított igazságoknak, bármennyire is látszott bizonyára emelhetőnek ellene e vád fejtegetései különböző pontjain.

A fölvetett kérdést valószínűleg közvetlen objectiv megfigyelés útján is meg lehet oldani és e mód nyilván a legbiztosabb. T. i. megfigyelése által a gyermekek és fiatal állatok viseletének önálló életök kezdetétől egészen addig, a míg az objectiv létben való hit szóban forgó nemei bennök nyilvánvalóan létrejöttek. Némely kutatások ily megfigyelése útján bizonyos eredményekre jutottak is; én magam azonban a vizsgálódás e módjával sohasem foglalkoztam. A kérdés megoldását ennél fogva csupán azon a kevésbbé megbízható uton kísérem meg, a melyet a régibb analytikus iskola ily genetikus kérdések megoldásában követni szokott volt. Ez abból a föltevésből indul ki, hogy az értelem alaptörvényei a fiatal korban ugyanazok, mint a későbbiben; azután azt vizsgálja, *lehető-e*, hogy az eszmélet kérdéses eleme ezen törvények működésének hatásakép keletkezett legyen; végre azt vizsgálja nincsenek-e oly körülmények, melyek egyenesen kizárják e lehetőséget. Ha ilyenek nem forognak fenn, akkor az azon törvények szerinti lehetőséget tekinti a valóságnak.

Ezen módot követve mindenekelőtt konstatalem, hogy mind azon meggyőződéseink melyeknek keletkezését figyelemmel kísérelhetjük, mivel későbbi korban keletkeznek, tapasztalat útján állnak elő. A következőkben pedig, remélem, ki fogom mutatni, hogy a szóban forgó hitnek is feltehető egy tapasztalati folyamat útján való keletkezése. Oly tény, mely ezen úton való keletkezését kizárná, nem ismerek.

Mielőtt azonban e tapasztalati folyamat leírására térnék, néhány szót kell mondanom a lehető ellenkező nézetnek jellemzésére, mely szerint a szóban forgó hit nem tapasztalat útján keletkezett, hanem eredeti volna. E nézet nem esik össze szükségszerűen azzal, hogy azou hit, hogy akaratumk által bizonyos jelenéseket megjelentethetünk, akár minden részletében, melyekkel kifejlett korában bir, akár bizonyos általános minőségben, velünk született; ellenkezőleg e hit eredeti és nem tapasztalat útján keletkezett volna abban az esetben is, ha miután egyideig akaratumk kifejtése nélkül jelentek meg nekünk azon jelenések, a melyek a föntebb leirt módon akaratumk uralma alatt állanak, bizonyos esetekben akaratumk támadna, ily jelenéseket megjelentetni, *együtt azon hitünkkel*, hogy ha akarjuk, okvetlenül megjelennek azok. Ez volna az eset, ha miután szemeink reflex mozgásai folytán egyidejüleg akaratumktól függetlenül jelent meg nekünk a helyváltozás jelenése, vagy akaratlan figyelem folytán, akaratumk kifejtése nélkül, gyöngé jelenéseink intenzitásának fokozódása, arra a meggyőződésre jutnánk, hogy ezen eredményeket akaratumk által is létrehozhatjuk.

A szóban forgó hit ugyanis csak abban az esetben mondható tapasztalati folyam útján keletkezetteknek, ha miután többször tapasztaltuk, hogy akaratumknak bizonyos hatása van, jutunk arra a hitre, hogy akaratumk más hasonló esetekben is hasonló hatással lesz. Ily tapasztalati folyam útján való keletkezését a kérdéses hitnek mondom én föltehetőnek.

E föltevés tehát abból indul ki, hogy kezdetben megjelennek akarások, annak hite nélkül, hogy azok megvalósítják tárgyaikat. vagyis akarások, a milyeneket az előbbi fejezet végén vágyaknak neveztem. A gyermek azt tapasztalja, hogy e vágyak közül némelyeket egészen, némelyeket részben követi azok tárgyainak megjelenése. Vagyis tudatára jut azon rendnek, mely a vágyak és tárgyaik megjelenése közötti összeköttetés fölött uralkodik, épúgy a mint jelenései egyéb összeköttetéseinek tapasztalata elvezeti őt azok törvényeinek ismeretéhez. És mint minden esetben, úgy itt is azon hit támad benne, hogy a jövőben is tapasztalni fogja ezen törvényszerű összeköttetést.

E föltevés szerint például a Tér objectiv létben való hitünk a következő módon keletkezett. A gyermek egyszer vagy többször akaratlanul balról jobbra fordítván fejét és szemét (az első akaratlan mozgások természete, az a kérdés, vajjon reflex természetűek-e vagy nem, nem tartozik reánk), ekkor, illetőleg mindannyiszor a balról

jobbra való helyváltozás és utána egy *M* tárgy jelenik meg clötte, mely neki örömet okoz. Ennek folytán később feltámad benne *e helyváltozásnak és M-nek* képzeete és egyúttal a vágy, bár *e jelenések jelen volnának* elötte. *Ama bizonyos helyváltoztatás megjelenése utáni vágy nem jelenhetik meg a nélkül, hogy azon helyváltozásnak elsödleges jelenése ne követhetné azt.* *M* ellenben nem jelenik meg okvetlenül, nem akkor, ha maga megváltozott vagy megváltoztatta helyét, vagy a gyermek nincs azon a helyen, a hol az elöbbi alkalmakkor volt. Ily tapasztalatok után, melyeket különbözö irányokban tesz, a gyermek azon hithez jut, hogy a mikor akarja, megjelenik elötte a helyváltozás jelenése és hogy ha valamely idöpontban egy bizonyos hely van jelen elötte, csak akarnia kellene, hogy egy «más hely» legyen jelen. Vagyis eljut legalább egy bizonyos terjedelmü tér objectiv létében való hithez. Miként fejlődik idövel *e hit* azon hitté, hogy egy határozatlan terjedelmü, vége nem érhető Tér létezik objective, elég világos. — Még egyszerübben alakulna a leirt tapasztalati folyamat, ha maga a helyváltozás jelenése elég érdekes volna a gyermekre nézve, hogy vágyának tárgya legyen, mi nincs kizárva.

Ha igaz a mozgás által elválasztott helyek különbözöségéről való fogalmunk keletkezésének azon elmélete, melyet a harmadik fejezethez irt második függelékben ismertettem, akkor annak, hogy a gyermek ily vágyak és mozgások útján a Tér objectiv létében való hithez jusson, föltétele, hogy ugyanazon dolgokat meglehetősen állandósággal ugyan azon helyen találjafel különbözö alkalmakkor. Bármikép is legyen ez, a külvilág objectiv létében való hit keletkezésének ez mindenesetre föltétele és *e hit* keletkezését a jelen fejezet föltevése szerint úgy kell gondolnunk, a mint azt ama hit analytikus tárgyalásánál föltettük. Tapasztalati úton jut ezek szerint az ember az ezen hitben foglalt különös hitekhez, hogy bizonyos helyeken vagy bizonyos dolgok közelében, bizonyos illetöleg bizonyos más dolgok vannak, hogy bizonyos tulajdonságú dolgok bizonyos más tulajdonságokkal bírnak. Így a gyermek többször tapasztalja, hogy dolgoknak, melyeknek egyik oldalát látja vagy tapintja, túlsó oldaluk is van. E fölfedezés pusztán újsága révén oly gyönyörködtető lehet a gyermekre nézve, hogy vágya támad más esetekben is hasonlót észlelni. Ime valahányszor *e vágya* támad, teljesül. E tapasztalat más szóval kifejezve úgy hangzik, hogy minden dolognak *objective van* más felülete is, mint a mely egy bizonyos pontból látható. A csalódások,

melyek a gyermeket és később a felnőtt embert ily vágyai és kuttatásai közben érik, a tény, hogy általánosításait folyton módosítania kell. ismereteseik.

Lényegileg, hasonló tapasztalati folyamat vezetheti a gyermeket azon elemibb nemeihez az objectiv létben való hithez, melyeket fönnebb elemeztem és melyeknek ép elemibb volta alkalmas arra, hogy ily úton való keletkezésüket valószínűtlenné tegye, de talán nem bir ma ezen hatással, midőn erősebb, mint máskor volt, azon meggyőződés, hogy ugyanazon fejlődési folyamatnak van alávetve úgy a legegyszerűbb mint a legösszetettebb dolog. Vegyük pl. szemügyre a jelenések bizonyos tulajdonságai objectiv létében való hit egy fajtát, pl. azt, hogy minden jelenésünk objective idői viszonyban áll minden jelenésünkkel. E hit következőkép keletkezhetik: A gyermeknek többször feltűnt *B* jelenésnek közvetlenül *A* után való következése. Ezért valahányszor *A* megjelenik, vagy legalább legtöbb ily esetben, várja *B*-t. Egyszer hiába várja; *B* kimarad, de azt tapasztalja várakozó attitude-jénél fogva, hogy *B* helyett más jelenés, *C*, következik *A* után, vagyis *ugyanazon módon* vagy *viszonyban*, a mint azelőtt *B* jött, azután *D* ugyanazon viszonyban *B*-hez és *A*-hoz és így tovább vég nélkül. Ily többszöri várakozások útján jut azon egyetemes egymásután tudatához, melyben összes jelenései, kivéve azok, melyek egyidejűek, objective egymással összefűzvék, a mi egyúttal az objectiv egységes Idő fogalma. — És hasonló keletkezési folyamat tehető fel jelenéseink egyéb tulajdonságainak objectiv létében való hitünk tekintetében.

És hasonló tehető fel emlékezések objectiv létében való hitünkre vonatkozólag is. Oly egyénre nézve, ki nem volna felruházva az activ vágygyal hogy visszaemlékezzék önkényt feltoluló emlékezései csak oly szeszélyesen felmerülő jelenésekként tünnének fel, mint akár jó és rossz kedvé, nem tünnének fel úgy, mint folyton benne meglevő emlékezések tárházának egyes darabjai. Talán azt mondaná valaki, hogy az a tény, hogy ily akaratlan emlékezések minden időben a múlt minden szakából és együttvéve igen nagy számban fölmerülnek, activ visszaemlékezési vágy nélkül is arra a hitre juttatják az illető egyént, hogy egész múltjának emlékezete folyton felhalmozva van benne. Azonban, a ki ezt tartja, elfelejti, hogy e folytonos felhalmozottságnak egyedüli értelme egy folytonos felidézhetőség az activ visszaemlékezés által. — De ily akaratlan és pedig kellemes visszaemlékezések igenis alkalmasak arra,

hogy az emberben a vágyat fölkeltsék visszaemlékezni a maguktól emlékezetében feltoluló eseményeknek oly részleteire, vagy velök összefüggő oly eseményekre, melyeknek emlékezete nem jelenik meg világosan magától, hanem csak egy homályos képzetök. Ime e vágyat rendszerint követi teljesülése; ha akarunk, szerte széjjel kalandozhatunk multunkban, egyik esemény átvezet a másikra, csak itt-ott érzünk hézagokat. E tapasztalat folytán keletkezhetik bennünk a hit, melyet úgy fejezünk ki, hogy multunk számos részletének emléke (objective) folyton megvan bennünk, míg másokéi nincs. Egy ilyen kezdetleges visszaemlékezési vágyat, mely nincs kísérve a hittől, hogy teljesül, annál inkább elképzelhetünk, mert ma is, midőn erőfeszítéssel visszaemlékezni törekszünk, sem tudjuk előre teljesül-e vágyunk vagy nem. Ezen lelki állapot nagyon hasonlít ahhoz, melyet én a kezdetlegesnek mondok; csupán abban különbözik ez utóbbtól, hogy belejátszik azon általános hit, hogy az esetek egy számában ama vágy teljesezésbe megy.

Ezek után, remélem, nyilván való lesz, hogy föltehető a gondolkodás (és nem emlékezés) által megjelentethető meggyőződések objectiv létében való hitre nézve is egy hasonló keletkezési folyamat. Wundt és tanítványai szerint nincs gondolat activ gondolkodási akarat kifejtése nélkül. E nézetet, melyet eléggé megezáfol az a tény, hogy nagyfontosságú tudományos törvények jelentek meg ötletkép feltalálói eszméletében, midőn egészen mással voltak elfoglalva, nem osztom. De ha valakinék minden gondolatai csak ily önkényt jelentkező ötletek volnának, nem tudná meg, hogy benne egy szigorúan összefüggő, bizonyos módon határolt gondolatvilág van, melyből a megjelenő gondolat egy-egy napfényre hozott darab. De ha egyszer egy olyan önkénytelen ideáció megindult, fölmerülnek *érdések*, vagyis meggyőződéseknek, ismereteknek, gondolatoknak vagy *képzeteknek képzetei* és a vágy ama kérdésekre feleletet adni, illetőleg e képzeteket megvalósítani. E vágynak némelykor teljesezés és máskor nem teljesezés megtanít bennünket, hogy a tudásnak egy határozott világa van bennünk. A gondolattal, hogy e vágy kezdetben az ép most megjelölt meggyőződés nélkül van meg, megbarátkoztathatnak bennünket felnőtt korbéli tapasztalataink. Ily vágy, teljesezésének meggyőződése nélkül, lép fel bennünk, ha tanulmányainkban kérdések támadnak bennünk, melyekről érezzük, hogy finomabb gondolkodást követelnek meg, mint a kérdések, melyekkel eddig foglalkoztunk és hatalmas epekedés támad bennünk a kérdése-

ket megoldani avval a gyötrő kétkedéssel együtt, vajjon a feladatra elég erősek vagyunk-e. Hasonló lelki állapot az iskolás gyermeké, mikor először tanul fejszámolást. És midőn a metaphysikus a saját maga gondolatvilágának megfigyelése alapján meg akarja állapítani, vajjon egy bizonyos kérdésre a felelet a tudhatóhoz vagy a nem tudhatóhoz tartozik-e, az utolsó bizonyíték e tekintetben akaratának végső megfeszítése, hogy feleletet nyerjen, a mi szintén a szóban forogóhoz hasonló lelki állapot. E homályos vágyat állítom én a gondolkodási akarat első nyilvánulásának is.

Ugyanilyen tapasztalati folyamat által keletkezőnek tehető fel továbbá az objectiv létben való hitnek azon csoportja, melyet fönnebb «Az obj. intensitás és az eszméletre nem jutó lelki állapotok» czíme alatt tárgyaltam. Igen jól emlékszem a tapasztalati folyamatra, mely által gyermekkoromban először rájöttem, hogy ízek intensitása a nyelv sajátságos mozgata által fokozható. Egy folyós étel evése közben nyelvemet önkénytelenül bizonyos módon szájjadlásomhoz dörzsöltem és legnagyobb meglepetésemre azt vettem észre, hogy a kellemes ízt sokkal erősebben érzem. Érdeklődéssel viseltetvén ily lélektani tények iránt, csupán ez okból megpróbáltam máskor ily mozgások akaratos végbevitelével a hasonló hatást elérni, és miután ez mind annyiszor sikerült, azon általánosítást csináltam meg magamban, hogy bizonyos határig tőlünk függ, mily intensitással érezzük a szánkban levő dolgok ízét. Hogy fájdalmas érzéseink intensitását figyelmünk elvonása által csökkenthetjük, meglehetősen késő tapasztalat. Ki nem ment át a tapasztalati folyamaton, mely avval kezdődik, hogy legnagyobb csodálkozására fájdalmas gondolatai, melyektől, úgy hitte, hogy sohasem fog szabadulni, enyhültek a mindennapi foglalkozások közepette, melyekbe ama gondolatokhoz ragaszkodó akarata ellenére, talán egy öregebb mentor gondoskodása folytán vitetett; mely folytatódott úgy, hogy máskor ily bajok ellen akaratosan beledobta magát elvonó foglalkozásokba és mely végződött avval, hogy fiatalabb embereknek azt tanította, hogy a bölcs embernek semmiféle fájdalom sem oly nagy, mint a kevésbé bölcsnek?

A tan, hogy tapasztalat által jutunk annak tudatához, mire képes (és mire nem képes) akaratunk és hogy a teljesülésében való hit által kísért akaratot minden téren a nélkül jelentkező vágy előzi meg, megerősítik aránylag késő tapasztalatok. Emlékezzünk vissza a vágy és kétely azon lelki állapotára, melyben először vágunk ki egy magas

hangot, melyet énektanárunk hegedűn előttünk adott, vagy egy ugrást, melyet egy erősebb pajtásunk előttünk végbevitt, vagy a melyet bennünk előidézett valamely iskolatársunk azon felszólítása, hogy mozgassuk fülünket vagy homlokbőrünket úgy mint ő. Mind-ezen lelki állapotok olyanok, a milyeneknek a kezdetleges vágyakat gondolom.

A keletkezési folyamatot, mely e tanban foglaltatik, föltehető levén, azon a legtöbb psychologus által felállított postulatum szerint, hogy az eszmélet oly elemét, mely ismert törvények szerint keletkezettnek gondolható, így keletkezettnek kell gondolni, a valóságosnak tekintem is. Ez a genetikus kérdés azon megoldásra, melyre képes vagyok.

De honnan származik maga ez a vágy figyelni, mozogni, emlékezni, gondolkodni, a melynek az obj. létben való hit elemzett nemei következményei? kérdezheti az olvasó. Azt hiszem, nem vagyunk ma e kérdést illetőleg egyéb feleletre feljogosítva, mint hogy, ha lelki életünkben valami, úgy az eredeti. Az eddigi kísérleteket az akaratot az eszmélet egyéb nemeiből keletkeztetni (keletkezettnek magyarázni) elhibázottnak tekintem csak úgy mint Wundt. Ellenkezőleg föl kell tennünk, hogy ez az akarat kezdettől fogva kíséri eszmélő életünket, hogy az eszmélet minden állapotát, mely nem felel meg a szervezet természetének, kíséri a vágy annak változása iránt, bizonyos elemek behozatala vagy eltávolítása iránt.

De ha az akarat keletkezési történettel nem bír, van fejlődési története. Ama tapasztalati folyamatok előadásánál, melyek által az egységes Tér objectiv létében és az egységes Idő obj. folyásában való hitet keletkezettnek föltettem, jónak láttam az ott szereplő kezdetleges vágy tárgyául nem csupán más hely vagy egymásutánt, vagy tartam jelenését kijelölni, hanem egy bizonyos minőség jelenést egy bizonyos helyen vagy időben (*M* és *B*). Ez valamint az e vágyakat érő csalódásokról és az általánosításaink folytonos módosításáról mondtak, rámutathatnak arra, hogy az akaratot általában mint tárgyaiban folyton differentálódót fogom fel, mint olyat, melynek tárgyai idővel de később mindinkább nagyobb fokban a kezdetben közvetlenül végső czélok jelennek meg a különböző eszközök és czélok összefüggésének ismerete által vezetetik. Hiszen az akarat e fejlődési folyamata nem egyéb mint az objectiv létben való hit bővülése és fejlődése. Ugyanebben, a miben az egyén kezdetleges akarata fejlődött

akaratától különbözik, különbözik egyszersmind az alsóbbrendű eszmélő lényakarata a magasabbétól. Annál az akarat, ismeretek által nem vezetett és ép azért indifferenciált akarat az *élethez* általában, ennél kíséri annak ismerete, mi, hogyan, mikor és hol érhető el, és ép ez vezeteti tárgyak szerinti differentiólásra. Minél inkább az utóbbi az eset annál nagyobb mértékben teljesedik az akarat és annál hosszabb és teljesebb az élet.

II. Meg nem jelenő objectivumok.

A meg nem jelenő objectivumoknak, melyekben az emberek hisznek *egy* fajával, már találkoztunk; ilyenek ugyanis a jelenések objectiv tulajdonságai bizonyos esetekben (l. 192. lap jegyzete), mely esetek közül különös figyelmet érdemel határozott (exact) mennyiségek (fokok) megléte. (L. 196. lap.) Munkám második részében mindenek előtt az objectiv lét e fájában való hitet fogom tárgyalni.

De a meg nem jelenő objectivumoknak egyéb fajaiban is hisznek az emberek. Ilyen, az emberek nagy része által vallott hit érzékeink alá egyáltalában nem eső anyagok létében Ilyen anyagnak tekintették pl. legújabb ideig a hőt, ilyenek tekintik még ma is sokan a villamosságot és ilyennek hirdetik a természettudósok csaknem egyhangulag az aethert, melynek rezgései által nyernének az érzékeink alá eső anyagok világosságot.

Ilyen a hit az érzékeink alá eső anyagnak igen kis részeinek bizonyos érzékeink alá nem eső állapotában, pl. mozgásaiban.

Ilyen a hit érzékeink alá nem eső erők létében, melynek legfontosabb neme a hit egy vagy több anyagtalan isten létében.

Ilyen a hit, hogy a mienken kívül más testekkel kapcsolatban is lefolynak eszméleti folyamatok. E hit mások eszméletében hit objectiv létben, akár tulajdoníttassék ezen eszmélet az előbbi bekezdésben említett anyagtalan istenekéhez hasonló természetű lelkeknek, akár nem.

Dolgozatom második része, remélem, ki fogja mutatni, hogy e nagyon különféle fajtájú objectivumok létének értelme vagy meghatározása saját eszméletünk subjectiv fogalmaiban és a bennök való hit keletkezésének módja hasonlótermészetű, mint azon objectivumokra, melyeket az első részben tárgyaltam.

Pikler Gyula.